

۳۱۲

انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان

تاریخ‌نگاری در کرمان

(آشنایی با تاریخ‌نگاران کرمانی و آثار آنها)

شمس‌الدین نجمی

سرشناسه:	نجمی، شمس‌الدین، ۱۳۲۸-
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ‌نگاری در کرمان: آشنایی با تاریخ‌نگاران کرمانی و آثار آن‌ها / تألیف شمس‌الدین نجمی.
مشخصات نشر:	کرمان: دانشگاه شهید باهنر (کرمان)، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری:	۲۶۶ ص: مصور.
فروست:	انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان: ۳۱۲.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۲۰۱-۰۰۱-۸
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	عنوان به انگلیسی: Historiography in Kerman.
موضوع:	تاریخ‌نویسان ایرانی -- سرگذشت‌نامه
موضوع:	تاریخ‌نویسی -- ایران
شناسه افزوده:	دانشگاه شهید باهنر کرمان
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۰ ت ۳ ن / DSR۹۴۴
رده‌بندی دیویی:	۹۵۵/۰۰۹۲۲
شماره کتابشناسی ملی:	۲۲۶۳۵۸۰

تاریخ‌نگاری در کرمان: آشنایی با تاریخ‌نگاران کرمانی و آثار آن‌ها

تألیف: دکتر شمس‌الدین نجمی

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان

طراح جلد: زهرا آقاعباسی

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۰

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی و چاپ: مؤسسه چاپ و نشر فرهنگ

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۰۱-۰۰۱-۸

ISBN: 978-600-201-001-8

کلیه حقوق برای دانشگاه شهید باهنر کرمان محفوظ است.

سپاسگزاری

اینک که به یاری خداوند بزرگ کار تألیف و تدوین این کتاب به پایان آمد بر خود لازم می‌دانم از همه عزیزانی که به نحوی اینجانب را در انجام این پژوهش یاری دادند، سپاسگزاری کنم.

با سپاس از استاد و همکار ارجمند شادروان دکتر محمدجواد برومندسعید که با اهدای عکسی از «میرزا آقاخان کرمانی» مرا به اتمام این پژوهش تشویق نمودند و قدردانی از همکاری آقای مجید نیک‌پور کارشناس محترم سازمان اسناد ملی شعبه کرمان که در تهیه برخی از منابع مرا یاری دادند.

هم‌چنین با تشکر از خانم بشرا رئیس‌آبادی، عاطفه درویشان و قمر مطلوب که در کار تهیه منابع، صفحه‌آرایی، تایپ و ویرایش متن یاری‌رسان من بودند و سرانجام از همکار بزرگوار آقای دکتر یدالله آقاعباسی مدیر محترم اداره چاپ و نشر دانشگاه و همکاران شریف ایشان که مقدمات چاپ و نشر این کتاب را فراهم آوردند ممنونم و توفیق روزافزون ایشان را از پیشگاه خداوند متعال مسئلت دارم.

با احترام

شمس‌الدین نجمی

بهار ۱۳۸۹

فهرست مطالب

مقدمه ۱۹-۲۱

فصل اول: زمینه تاریخی نگاری در کرمان ۲۲-۳۳

فصل دوم: افضل‌الدین ابوحامد کرمانی (۶۱۵ هـ.ق - ۵۳۰ هـ.ق) ۳۵-۷۲

الف) زندگی‌نامه ۳۵

ب) آثار و تألیفات ۵۴

۱- عقد العلی للموقف الاعلی ۵۵

۲- بدایع الأزمان ۵۸

۳- المضاف الی بدایع الأزمان ۵۹

۴- صلاح الصیاح فی الطب ۶۱

ج) سبک نگارش ۶۲

د) نقد آثار ۶۴

ه) افضل، شاعری توانا ۶۶

و) افضل، طبیبی حاذق ۷۰

فصل سوم: ناصرالدین منشی کرمانی (۷۳۵ هـ.ق - ۶۶۸ هـ.ق) ۷۳-۸۷

الف) زندگی‌نامه ۷۳

ب) آثار و تألیفات ۷۵

۱- سمط العلی للخضره العلیا ۷۵

۲- تنمۃ سمط العلی ۷۷

۳- نسائم الأسحار من لطائف الأخبار ۷۷

۴- دُرّۃ الأخبار و لمعۃ الأنوار ۷۹

ج) سبک نگارش ۸۰

د) خدمات ۸۴

ه) دیدگاه‌ها ۸۶

فصل چهارم: سعید محرابی کرمانی (وفات نیمه دوم قرن ۱۰) ۸۹-۹۴

الف) اصل و نسب ۸۹

ب) زندگی‌نامه ۹۰

ج) آثار و تألیفات ۹۱

مزارات کرمان ۹۱

مستقطات کتاب ۹۲

- د) سبک انشاء کتاب مزارات کرمان ۹۳
- ارزش کتاب «مزارات کرمان» ۹۳
- فصل پنجم: میرزا محمد ابراهیم خبیسی (وفات ۱۰۳۵ هـ. ق.) ۹۵-۱۰۴
- الف) زندگی نامه ۹۵
- ب) آثار و تألیفات ۱۰۰
- ۱- تاریخ سلجوقیان و غز در کرمان ۱۰۰
- ۲- وقف نامه گنج علی خان ۱۰۱
- ج) نقد آثار ۱۰۲
- ۱- تاریخ سلجوقیان و غز در کرمان ۱۰۲
- ۲- وقف نامه گنج علی خان ۱۰۴
- فصل ششم: ملا اسکندر فرزند ملا گشتاسب (قرن ۱۳ هـ. ق.) ۱۰۵-۱۱۱
- الف) اصل و نسب ۱۰۵
- ب) زندگی نامه (یادداشت های کی خسرو شاه رخ) ۱۰۷
- ج) اثر ۱۰۹
- محقق التاریخ ۱۰۹
- فصل هفتم: میرزا حسین وزیر (وفات ۱۲۷۰ هـ. ق.) ۱۱۳-۱۱۷
- الف) زندگی نامه ۱۱۳
- ب) اثر ۱۱۵
- فصل هشتم: احمد علی خان وزیر (۱۳۱۷ هـ. ق. - ۱۳۱۵ هـ. ق.) ۱۱۸-۱۲۳
- الف) اصل و نسب ۱۱۹
- ب) زندگی نامه ۱۲۴
- ج) آثار و تألیفات ۱۲۶
- ۱- تاریخ کرمان ۱۲۶
- ۲- جغرافیای کرمان ۱۲۹
- د) سبک نگارش ۱۳۰
- فصل نهم: میرزا آقاخان کرمانی (۱۳۱۴ هـ. ق. - ۱۲۷۰ هـ. ق.) ۱۳۴-۱۷۹
- الف) اصل و نسب ۱۳۵
- ب) زندگی نامه ۱۳۶
- تحصیلات ۱۴۱
- شخصیت علمی ۱۴۲
- ج) آثار و تألیفات ۱۴۴
- ۱- آئینه اسکندری یا تاریخ ایران باستان ۱۴۶

۱- انشاءالله ماشاءالله.....	۱۴۶
۲- تاریخ ایران از اسلام تا سلجوقیان.....	۱۴۷
۳- تاریخ شانزمان ایران.....	۱۴۷
۴- تاریخ قاجاریه و سبب ترقی و تنزل دولت و ملت ایران.....	۱۴۸
۵- ترجمه تلماک.....	۱۴۸
۶- ترجمه عهدنامه مالک اشتر.....	۱۴۹
۷- تکوین و تشریع.....	۱۴۹
۸- حکمت نظری.....	۱۴۹
۹- در تکالیف ملت.....	۱۴۹
۱۰- رساله عمران خوزستان.....	۱۴۹
۱۱- رضوان.....	۱۵۰
۱۲- ریحان بوستان افروز.....	۱۵۰
۱۳- سه مکتوب و صد خطابه.....	۱۵۱
۱۴- عقاید شیخیه و بابیه.....	۱۵۲
۱۵- مجموعه نامه‌های خصوصی میرزا آقاخان.....	۱۵۲
۱۶- مقالات.....	۱۵۲
۱۷- نامه باستان.....	۱۵۲
۱۸- نامه سخن (آئین سخنوری).....	۱۵۴
۱۹- هشت بهشت.....	۱۵۴
۲۰- هفتاد و دو ملت.....	۱۵۵
۲۱- سبک نگارش.....	۱۵۶
۲۲- تفکر و تطور تاریخی.....	۱۵۶
۲۳- ایدئولوژی ناسیونالیسم.....	۱۷۱
۲۴- خدمات.....	۱۷۶
۲۵- دیدگاه‌ها.....	۱۷۹
فصل دهم: ناظم الاسلام کرمانی (۱۳۳۷ ه. ق. - ۱۲۸۰ ه. ق.).....	۱۸۰-۱۸۹
الف) زندگی نامه.....	۱۸۱
ب) آثار و تألیفات.....	۱۸۱
تاریخ بیداری ایرانیان.....	۱۸۲
ج) سبک نگارش.....	۱۸۵
د) نقد آثار.....	۱۸۷
تاریخ بیداری ایرانیان.....	۱۸۷
ه) خدمات.....	۱۸۹

فصل یازدهم: شیخ یحیی احمدی کرمانی (۱۳۳۹ ه. ق. - ۱۲۸۷ ه. ق.) ۱۹۰-۱۹۹

الف) زندگی نامه ۱۹۱

ب) آثار و تألیفات ۱۹۶

۱- تاریخ هفت هزار سال ۱۹۶

۲- تاریخ کرمان ۱۹۶

۳- کتاب‌های کوچک در «هیأت و جغرافیا» ۱۹۶

۴- فرماندهان کرمان ۱۹۶

۵- تاریخ یحیی (نسخه نویافته تاریخ ایران) ۱۹۷

ج) خدمات ۱۹۸

فصل دوازدهم: مجدالاسلام کرمانی (۱۳۰۲ ه. ش. - ۱۲۸۸ ه. ق.) ۲۰۰-۲۱۷

الف) اصل و نسب ۲۰۱

ب) زندگی نامه ۲۰۴

فعالیت‌های سیاسی ۲۰۶

ج) آثار و تألیفات ۲۰۹

۱- رویای صادق ۲۰۹

۲- سفرنامه کلات ۲۰۹

۳- منظومه شهر خاموش (خاموشان) ۲۱۰

۴- دیوان اشعار ۲۱۰

۵- تاریخ انقلاب مشروطیت ۲۱۰

۶- روزنامه ندای وطن ۲۱۱

۷- روزنامه الجمال ۲۱۱

۸- روزنامه کشکول ۲۱۲

۹- روزنامه محاکمات ۲۱۳

د) دیدگاه‌ها ۲۱۶

فصل سیزدهم: سعید نفیسی کرمانی (۱۳۴۵ ه. ش. - ۱۳۷۴ ه. ش.) ۲۱۸-۲۳۳

الف) اصل و نسب ۲۱۹

ب) زندگی نامه ۲۲۲

ج) زمینه آثار و تألیفات ۲۲۶

۱- تاریخ ایران ۲۲۶

۲- داستان نویسی ۲۲۶

۳- تاریخ ادبیات و تصوف ایران ۲۲۷

۴- نشر و نقد و تصحیح متون نشر و نظم ادب فارسی ۲۲۷

د) ترجمه آثار ادبی ۲۲۷

ه) سبک نگارش ۲۲۹

و) خدمات ۲۲۹

فصل چهاردهم: محمد ابراهیم باستانی یاریزی (در حیات - ۱۳۰۴ ه. ش) ۲۳۴-۲۵۹

الف) زندگی نامه ۲۳۶

ب) آثار و تألیفات ۲۴۰

۱- آسیای هفتسنگ ۲۴۱

۲- از یاریز تا پاریس ۲۴۱

۳- از سیر تا پیاز ۲۴۱

۴- ازدهای هفتسر ۲۴۲

۵- زیر این هفت آسمان ۲۴۲

۶- پرده‌هایی از میان پرده ۲۴۲

۷- تلاش آزادی ۲۴۲

۸- حرف‌های تاریخی ۲۴۲

۹- نون جو، دوغ گو ۲۴۳

۱۰- خاتون هفت قلعه ۲۴۳

۱۱- خود مشیت و مالی ۲۴۴

۱۲- خوشمزگی‌ها ۲۴۷

۱۳- جامع المقدمات ۲۴۷

۱۴- در خاک پاک ۲۴۷

۱۵- در کنار فرات ۲۴۸

۱۶- ذوالقرنین یا کوروش ۲۴۸

۱۷- سایه‌های کنگره ۲۴۸

۱۸- سلجوقیان و غز در کرمان ۲۴۸

۱۹- سیاست و اقتصاد عصر غزنوی ۲۴۸

۲۰- شاهنامه آخرش خوش است ۲۴۹

۲۱- فرماندهان کرمان ۲۴۹

۲۲- کوچه هفت‌پیچ ۲۴۹

۲۳- نای هفت‌بند ۲۴۹

۲۴- نوح هزار طوفان ۲۵۰

۲۵- وادی هفتواد ۲۵۰

۲۶- هزارستان ۲۵۰

۲۷- یادبود من ۲۵۰

۲۸- یعقوب‌لیث ۲۵۰

ج) سبک نگارش ۲۵۱

د) نقد آثار ۲۵۵

منابع ۲۶۱-۲۶۶

مقدمه

تاریخ دانشی است که اگر نتواند به ما بگوید به کجا می‌رویم، لااقل می‌گوید که از کجا آمده‌ایم، که بوده‌ایم، چه اندیشیده‌ایم، چه داشته‌ایم، چه خواسته‌ایم، چه گفته‌ایم، چه کرده‌ایم و... . تاریخ آینه تمام‌نمایی است که گذشته اقوام و ملل و وقایع گوناگونی که بر آن‌ها گذشته، اعم از خوبی‌ها و بدی‌ها، پیروزی‌ها و شکست‌ها، زشتی‌ها و زیبایی‌ها و حق‌شناسی‌ها و ناسپاسی‌ها در آن جلوه‌گر است. تاریخ‌نگاری، فن و هنری است که بدون هیچ کم و کاست، با رعایت کامل بی‌طرفی و به دور از جانب‌داری و مخالفت، حقایق زندگی بشر را با شجاعت، امانت و صداقت جلوه‌گر می‌سازد. درست مانند نقاش چین ... !!!

تاریخ بی‌ظیر، شکوهمند و پرفراز و نشیب ایران زمین سرشار است از شادی‌ها و غم‌ها، شکست‌ها و پیروزی‌ها و خدمتگزاری‌ها و خیانت‌ها که در طول سال‌های دراز بر چهره این سرزمین نقش بسته است، آن‌چنان که بیان و گزارش این رویدادها در هر دوره دست کم ده‌ها جلد کتاب را شامل می‌شود.

در بخش تاریخ نواحی ایران، تاریخ گواهی می‌دهد که ناحیه کرمان در گذشته یکی از کانون‌های مدنیت و فرهنگ ایرانی بوده و به ویژه در دوره اسلامی، دانشمندان برجسته‌ای را در رشته‌های گوناگون علمی به جامعه ایرانی عرضه کرده است. در میان آثبات این فرزندان که شامل: ادیبان، شاعران، ریاضی‌دانان، ستاره‌شناسان، عارفان، پزشکان و هنرمندان بوده‌اند، البته «تاریخ‌نگاران» جایگاه ویژه‌ای دارند، که تاکنون به طور شایسته و مستقل به آنان پرداخته نشده و نسبت به معرفی ایشان و آثارشان اقدامی درخور به عمل نیامده است.

این گروه که حدود چهارده نفر می‌باشند از افضل‌الدین ابوحامد کرمانی (پزشک و تاریخ‌نگار سده ششم هجری) تا محمدابراهیم باستانی‌پاریزی (تاریخ‌نگار معاصر)، هر یک در زمان خود با توجه به شرایط خاص زمانی و مکانی، توانسته‌اند ضمن تأثیرگذاری در اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی کشور، گزارش‌ها و تفاسیر دقیق و مفصلی را از رویدادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و تاریخی به صورت مکتوب و بسیار ارزشمند، از خود به جای گذارند که امروز نه تنها منابع مفیدی برای «کرمان پژوهی» محسوب می‌شوند، بلکه در ردیف منابع معتبر تاریخ ایران نیز به‌شمار می‌آیند.

تاریخ‌نگاران کرمان از قرن ششم تا پانزدهم هجری قمری (عصر حاضر)، یعنی در یک دوره تقریباً هزار ساله، به خوبی توانسته‌اند با خلق آثار خود، در دوره‌های کاملاً متفاوت سیاسی و حکومتی و سلطه اقوام بیگانه‌ای مانند ترک، مغول، تاتار و... از حریم فرهنگ و تاریخ ایران در این ناحیه بسیار مهم - از نظر سیاسی، نظامی و اقتصادی - از پیکره ایران بزرگ، پاسداری نمایند و در حقیقت، یک «مکتب تاریخ نگاری» مخصوص به خود را به وجود آورند. این ویژگی به صورتی است که در مقام مقایسه وضعیت ناحیه کرمان با دیگر نواحی ایران هم‌چون آذربایجان، کردستان، خوزستان، فارس، اصفهان و خراسان بی‌نظیر است، و به همین سبب تعداد و آثار تاریخ‌نگاران کرمانی به راستی زیادتر، ارزشمندتر و چشم‌گیرتر است.

لذا با توجه به پیشینه تاریخی و غنای فرهنگی کرمان و هم‌چنین نقش مهمی که همواره در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران داشته است، شایسته است که بابت تازه درباره کرمان پژوهی تاریخی گشوده شود. بدین سبب، این بنده ناچار بر آن شدم تا این موضوع مهم، یعنی «معرفی تاریخ‌نگاران کرمان» و سبک و آثار آنان را در پژوهشی جداگانه مورد بررسی و تحلیل قرار دهم. با این هدف که نام آن‌ها از لابه‌لای تواریخ بیرون آید و گرد فراموشی از چهره آنان زدوده شود آن‌چنان که به گونه‌ای رنده و روشن در تاریخ معاصر ایران ضبط و ثبت گردد و ضمناً خدمتی باشد هرچند ناچیز، برای تاریخ ایران و نسل جوان؛ به ویژه دانش‌جویان، پژوهندگان و دوستداران تاریخ، تا خدمتگزاران بزرگ و بی‌ادعای سرزمین خود را بهتر بشناسند و دنباله‌رو آنان گردند. در این پژوهش، «تاریخ‌نگاران کرمان» به ترتیب زمان زندگی، همراه با خدمات و آثار آن‌ها معرفی می‌شوند.

اشاره به این مسئله مهم ضروری است که «تاریخ‌نگاران کرمان» به جز احمدعلی‌خان وزیری، مؤلف «تاریخ کرمان» (سالاریه) در عصر ناصری که خود و بدانش در خدمت شاهان قاجار بودند و پدر بزرگ او همان «حاج آقا علی وزیر» که آقا محمدخان قاجار را برای تصرف کرمان به این دیار دعوت کرد و او را یاری داد، دیگر تاریخ‌نگاران عمدتاً مستقل و غیر وابسته بوده‌اند. شخصیت‌هایی چون: افضل‌الدین ابوحامد کرمانی (۶۱۵ ه.ق. - ۵۳۰ ه.ق.)، ناصرالدین منشی کرمانی (۷۳۵ ه.ق. - ۶۶۸ ه.ق.)، محمد ابراهیم خبیصی (وفات ۱۰۳۵ ه.ق.)، میرزا آقاخان کرمانی (۱۳۱۴ ه.ق. - ۱۲۷۰ ه.ق.)، ناظم‌الاسلام کرمانی (۱۳۳۷ ه.ق. - ۱۲۸۰ ه.ق.)، سعید نفیسی کرمانی (۱۳۴۵ ه.ش. - ۱۲۷۴ ه.ش.) و دکتر بلستانی پاریزی (در حیات - ۱۳۰۴ ه.ش.) که به راستی سرمایه‌های تاریخ و ادب و فرهنگ معاصر ایران به‌شمار می‌آیند.

از میان ۱۴ تاریخ‌نگار کرمانی، متأسفانه تاکنون اطلاعات کافی و لازم درباره سه نفر آن‌ها

به نام‌های: ملا اسکندر فرزند ملا گشتاسب منجم، مؤلف «محقق التاریخ»، میرزا حسین وزیر، مؤلف «تاریخ کرمان» و زهنی کرمانی، مؤلف «تاریخ زهنی» به دست نیامد. امید است تا چاپ بعدی این دفتر، به یاری خداوند بزرگ و پایمردی و کمک تاریخ دوستان کرمانی، اطلاعات لازم به دست آید تا بتوانیم به خوانندگان و دوستداران تاریخ کرمان ارائه دهیم. لذا از خوانندگان ارجمند درخواست می‌کنم که اگر اطلاعات یا منبعی راجع به این سه نفر تاریخ‌نگار در دست دارند، با ارسال به نشانی «اداره چاپ و نشر دانشگاه شهیدباهنر کرمان» نگارنده را آگاه نمایند.

امروزه در حوزه علوم انسانی تهیه تذکره‌های گوناگونی از نویسندگان، شاعران، هنرمندان و ... معمول و مرسوم است؛ اما این کار در عرصه تاریخ کمتر انجام شده و کاری تازه است؛ آن هم در منطقه‌ای که حدود یکصد جلد کتاب تاریخی تألیف شده است.

در این پژوهش سعی خواهد شد تا با استفاده و استناد به منابع کتابخانه‌ای، اسناد و مدارک و آثاری که از این تاریخ‌نگاران در دست است، ارزیابی و نگارشی تازه نسبت به مکتب تاریخ‌نگاری کرمان به عمل آید و همچنین مجموعه و دفتری تازه و مطلوب با هدف شناساندن این افراد و آثار آنان تدوین گردد.

شمس‌الدین نجمی

بهار ۱۳۸۹ - کرمان